

Boekbespreking

Vissen in veenmeren

96 D. Aten

Petra J.E.M. van Dam, *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530*. Hollandse Studiën 34 (Hilversum, Verloren 1998). 304 p. ISBN 90-70403-42-0. Prijs f59,-/ BF 1180.

Aan het einde van de vijftiende eeuw voldeed de oude uitwatering van de boezem van Rijnland door de sluisen bij Spaarndam in het IJ niet meer. In 1492 besloten dijkgraaf en heemraden daarom tot de bouw van nieuwe sluisen in de Spaarndammerdijk tussen het Spieringmeer en het IJ bij Halfweg. Die sluisen werden uitgerust met kwetsbare, automatisch door de stroming van het water open- of dichtgedrukte deuren. De sluisen bij Halfweg boden ook de overvloedig in de Rijnlandse wateren voorkomende aal een nieuwe uitweg naar zee en vormden daarom een aantrekkelijk punt voor vissers. Die wilden de sluisen natuurlijk zoveel mogelijk open hebben om een goede vangst te behalen.

Dit visserijbelang botste echter met vele andere belangen. Dijkgraaf en heemraden waren benauwd voor schade door de visserij. Dit klemde des te meer omdat de sluisen op een gevaarlijk punt tussen twee grote wateren lagen. Boeren, turfwinners en bierbrouwers vreesden voor overlast van zout zeewater als de sluisen ongecontroleerd open stonden. Daar tegenover stond dan weer het belang van de landsheer die zo hoog mogelijke inkomsten uit de verpachting van de sluisvisserij wilde slaan. Een lange reeks conflicten was het gevolg. De vissers deinsden er niet voor terug om vernielingen aan de sluisen aan te richten. Omgekeerd lieten dijkgraaf en heemraden de netten en fuiken wel kapot maken. Pas in 1518 werd er een nieuw evenwicht bereikt tussen de verschillende belangen. Commissarissen van Karel V kwamen in dat jaar met een verordening waarbij de visserij weliswaar sterk werd beperkt, maar toch in stand bleef. Bovendien gaven zij het visrecht de eerste tien jaar aan Rijnland zelf in pacht.

Petra van Dam nam het conflict rond de visserij tot uitgangspunt voor haar dissertatie waarvan het voorliggende boek een aangepaste versie is. Wat maakt het geschil nu zo belangwekkend? Bij de beantwoording van deze vraag wijst Van Dam er allereerst op dat de sluisvisserij in de geschiedschrijving maar zeer weinig aandacht heeft getrokken. Dit ondanks het feit dat conflicten om dergelijke visserijen algemeen een kwalijke reputatie bezitten. Belangrijker nog is dat de spanningen rond de aalvisserij bij Halfweg samenvielen met een periode van grote ecologische veranderingen. Verder stonden er enorme belangen op het spel die een veel groter bereik hadden dan de aalvisserij op zich. Van Dam stelt zich tot doel de conflicten diepgaand te analyseren. Zo hoopt zij tot een casestudy voor de ecologische geschiedschrijving van de late Middeleeuwen te komen.

De verklaring voor de lange duur en de ernst van de conflicten wordt gezocht in een combinatie van factoren van lange en korte termijn. Bij die van de lange termijn moet allereerst de vorming van het Haarlemmermeer worden genoemd. Het water won in de vijftiende eeuw in Rijnland snel terrein. Enerzijds was dit het gevolg van inklinking en oxidatie van de bodem, anderzijds van de grootschalige

turfwinning. Het land raakte door het afgraven van turf versnipperd en werd steeds kwetsbaarder voor afkalving.

Verder sloeg tijdens een serie stormvloed in 1508 de zee hard toe. De dijk langs het IJ brak door. Ook de laatste strook land tussen het Spieringmeer en het kleinere, in 1477 al met het Leidsemeer samengekomen Oude Haarlemmermeer werd weggeslagen. Er ontstond een onafzienbare watermassa in het hart van Holland, het grote Haarlemmermeer. De biotoop van de aal werd door deze ontwikkelingen overigens flink verruimd waardoor de stand van deze vis naar alle waarschijnlijkheid sterk toenam. De vraag naar aal bewoog zich evenwel in een dalende lijn, zo toont Van Dam aan de hand van prijsgegevens aan.

Tijdgenoten onderkennen de toenemende vernatting. Zij schoven de schuld vooral op het conto van de windwatermolen. De malende molens dreven de waterstand op de boezem gevaarlijk op. Van Dam brengt het proces van de invoering van de windmolens nauwkeurig in beeld. Zij komt echter toch tot een andere conclusie dan de ingelanden van Rijnland rond 1500. Kern van het probleem waren niet de molens, maar afname van de spui mogelijkheden op het IJ waar mariene invloeden steeds sterker merkbaar werden. De voor het spuien beschikbare tijd liep terug en dit maakte de bouw van de nieuwe sluizen te Halfweg noodzakelijk.

Tot de factoren van korte termijn kunnen we veranderingen in de exploitatie van de sluisvisserij en de aard van het bedrijf rekenen. Daarmee komen we dan op de directe aanleiding van het conflict. Van Dam maakt hierbij een vergelijking tussen de exploitatie van de visserij in de oude sluizen bij Spaarndam en de nieuwe bij Halfweg. De visserij in de eerstgenoemde sluizen was van 1400 tot 1491 in handen van de stad Haarlem. Die zorgde er wel voor dat de plaatselijke belangen en de visserij zorgvuldig op elkaar werden afgestemd. In 1492 ontnam de landsheer Haarlem echter het visrecht als straf voor de deelname aan het oproer van het Kaas- en Broodvolk. In dezelfde tijd vond een stroomlijning en centralisatie van het domeinbeheer plaats gericht op het zo hoog mogelijk opvoeren van de inkomsten. Dit betekende extra druk op de pachters van de sluisvisserijen die ook nog met dalende aalprijzen werden geconfronteerd.

Bij die pachters ging het om enkele grote vishandelaren uit Purmerend. Zij stonden aan het hoofd van grootschalige, kapitaalintensieve en op de export naar Engeland gerichte ondernemingen. Enige affiniteit met de hiervoor genoemde belangen was hen vreemd. Van beschadiging van de sluizen door toepassing van sluisonvriendelijke vistechnieken trokken zij zich ook niet veel aan. In 1492 begon zodoende een roerige periode van tot op het hoogste niveau uitgevochten conflicten. Zoals gezegd werd er pas in 1518 een nieuw en duurzaam evenwicht tussen de verschillende belangen bereikt.

Samengevat wordt in *Vissen in veenmeren* een visserijconflict fraai ingebed in de grote veranderingen in het ecologisch systeem van Rijnland, de toenemende eisen op het vlak van de waterbeheersing, de opkomst van protokapitalistische ondernemers, ontwikkelingen in de waterbouw en vistechniek en het staatsvormingsproces onder de Habsburgers. Daardoor stijgt de studie ver boven dat visserijconflict uit. Kenners van de zojuist genoemde terreinen zullen zeker op ondergeschikte punten commentaar kunnen leveren. Dergelijke kritiek doet echter niets af aan de grote verdienste van de studie van Petra van Dam. Die is gelegen in een knappe combinatie van verklaringsfactoren van lange en korte termijn en van lokale en regionale reikwijdte. Daarbij komt ook nog het bereik van de prille Habsburgse staat nadrukkelijk in beeld. Alles bij elkaar verdient het boek de aandacht van een veel groter publiek dan alleen geïnteresseerden in de visserij- en waterstaatsgeschiedenis.